

ОЙКОНІМИ НА -АНИ (-ЯНИ) ЗАТЕМНЕНОГО ПОХОДЖЕННЯ

УДК 811.161.2'373.2

Царалунга І.Б. Ойконіми на -ани (-яни) затемненого походження. 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто українські ойконіми на -ани (-яни) неясного походження. Встановити семантику твірних основ таких ойконімів важко через відсутність історичних фіксацій для обґрунтування версій походжень назв, багатозначність їх мотивувальних слів, відсутність ойконімійних паралелей.

Ключові слова: ойконім, антропонім, апелятив, твірна основа.

Resume. The article deals with Ukrainian oikonyms of -any (-yany) of unclear origin. It is very difficult to define semantics of derivational stems because the historical fixations, which helps to determine the origin versions of the names, are absent. Also a lot of difficulties appear in the following research, because of the significance of name's motivating words and for lack of oikonyms parallels.

Key words: oikonym, anthroponym, appellative, derivational stem.

Ойконіми на **-ани (-яни)** є однією із найдавніших моделей географічних назв, утворених на загальнослов'янському мовному ґрунті. За семантикою і походженням твірних основ українські ойконіми на **-ани (-яни)** поділяємо на локально-етнічні та відантропонімні [4]. Локально-етнічні назви утворені від загальних назв груп людей за особливостями їх поселення чи походження. За семантикою і походженням ми класифікували їх на назви топографічного характеру, назви відгідронімного походження, відкатоїконімні назви. Назви топографічного характеру – це ойконіми, в основі яких лежить указівка на особливості поселення, місце проживання людей, спосіб освоєння земель та ін., зокрема, це назви з твірними основами на означення властивостей рельєфу (*Бережани, Долиняни*), на означення характеру ґрунту і властивостей водного режиму (*Озеряни, Поточани*), на означення рослинного покриву (*Вільшани, Дубровляни*), на означення способу поселення, освоєння землі (*Кучани, Огульчани*), на означення понять руху, переміщення (*Залишани, Ухожани*), на

означення місця проживання людей, утворені від прийменникових конструкцій (*Нагоряни, Підлішани*). В основах назв поселень відгідронімного походження виступають назви водних об'єктів (*Дніпряни, Луквяни*). Серед зафіксованих ойконімів на **-ани (-яни)** відгідронімного походження є назви, утворені від прийменникових конструкцій типу „за Дністром”, „під Дністром”, які, лексикалізуючись, утворювали основи ойконімів (*Забужани, Залуквяни, Заушани, Піддністряни*). В основах відкатойконімних ойконімів лежать назви інших поселень, країв, країн (*Бібрчани, Перемишляни, Черкащани*). Вони утворилися семантичним шляхом від катойконімів у формі множини, тому їх визначаємо як відкатойконімні ойконіми.

Відантропонімні ойконіми – це утворення від особових назв. За походженням вони поділяються на дві групи: ойконіми, утворені від особових назв слов'янського походження, і ойконіми, утворені від особових назв іншомовного (неслов'янського) походження. У складі відособових назв слов'янського походження залежно від груп слов'янських імен виділено підгрупи: 1) ойконіми, утворені від слов'янських імен-комполит; 2) ойконіми, утворені від слов'янських імен відапелятивного походження. Відантропонімні назви на **-ани (-яни)**, утворені від слов'янських комполитних імен, репрезентують у своїх основах двочленні імена-комполити (*Драгомирчани, Ждомисляни*), відкомполитні гіпокористичні імена: безсуфіксні утворення (*Гошани, Збляни*), суфіксальні утворення (*Верчани, Будичани*). Відантропонімні ойконіми, утворені від слов'янських відапелятивних особових імен, – це назви слов'янського походження, твірні основи яких сформувалися здебільшого безсуфіксним, рідше – суфіксальним способом. Це найдавніші найменування, твірні основи яких мають різноманітне семантичне навантаження, що охоплює назви істот, частин тіла (*Кокошани, Мусани*), назви рослин (*Капустяни, Лопушани*), назви предметів широкого вжитку, знарядь праці (*Кошани, Сокиряни*), назви істот за психічними та фізичними ознаками (*Дригани, Пузани*), назви професій, суспільних станів (*Ворничани, Козачани*), назви видів праці (*Дергани, Копани*), народних страв (*Бузяни, Крупяни*), одягу (*Козиряни,*

Кошуляни), назви абстрактних понять (*Бідани, Рокошани*) тощо. Відантропонімі ойконіми, утворені від особових назв неслов'янського походження, виникли від християнських імен, які прийшли в українську мову з грецької, латинської, старосєврейської мов: відповідно *Микитяни, Тарашиани; Вікторяни, Климани; Іванчани, Яківчани*.

Відомо, що чим далі у глибину віків сягає виникнення ойконіма, тим більше затемнений його зміст. Тому в українському ойконіміконі на сучасному етапі є назви поселень, які час зробив непрозорими щодо семантики їх твірних основ. У зв'язку з цим одну й ту ж назву можна мотивувати по-різному. Неясні з погляду семантики твірних основ такі ойконіми на **-ани (-яни)**.

Агаряни, Огаряни (1): (*Агаряны*, 1716, Стародубський полк, Бакланська сотня, Лаз I: 272), (*Огаряни*, 1799–1801, Глухівський повіт, ОЛУ: 151), від апелятива *агаряни* „магометани, турки”, що пох. від грецького антропоніма *Αγάρ* „Агар” (Фасмер I: 60), початковий *а-* в запозиченому християнському імені змінився на *о-*, менш імовірно, що форма *Огаряни* може свідчити про відапелятивне походження ойконіма, тоді *огаряни* „поселенці на згарищі, пор. апелятиви *огар, погар* „згарище” (ЕСУМ II: 567), засвідчено апелятив *огар* з іншою семантикою „птах родини качок; руда качка, *Tadorna tadorna* L.”, „неохайна, обшарпана людина”, „личинка овода; овід, *Hypoderma bovis*; гуля від укусу овода” (ЕСУМ IV: 152).

Армяни, Ормяни (1): (*Армяны*, 1765–1791, Кам'янецький повіт, АЮЗР V/2/1: 645 (*Ормяни*, XVII ст., тепер *Великозалісся*, Кам'янецький повіт, Кр: 453, 513), (*Ормуяну*, 1511, Кам'янецький повіт, MRPS IV/Л: 78), (*Ормяны*, 1493, Кам'янецький повіт, АЮЗР VIII/2: 339), від апелятива *ормяни* „поселенці-вірмени”, пор. пол. *Ormianin*, рос. *армянин* „вірменин” (ЕСУМ I: 403).

Бизмещани (1): (*Вузмыeschану*, 1498, Подільська земля, MRPS III: 212), „поселенці без місця”?, пор. апелятив ст.-укр. *безмѣстїє, безместіє* „непристойність, недопустимість” (Сл УМ 2: 48).

Британи (1): (*Британы*, 1714, Ніжинський полк, Борзенський повіт, Лаз II: 44), від ОН **Брит*, пор. ОН *Британ, Британенко* (Реєстр: 531), зафіксовано

й апелятив *брит* „полотнище; пілка; ширина тканини, сукна, землі” (ЕСУМ II: 259), пор. мікротопонім *Британи*, колодязі, XVII ст., Ніжинський полк, Борзенський повіт (Лаз II: 118), можна кваліфікувати топооснову *Брит*- як похідну від прасл. **briti* [6, 48–49].

Велюхани (1): (*Велюхани*, 1779–1781, Мглинський повіт, ОНСН, 167), (*Велюханы*, XVII ст., Стародубський полк, Мглинська сотня, Лаз I: 81, 339), можливо, назва поселення виникла від антропоніма, утвореного за допомогою суфікса *-юх* від слов'янського гіпокористичного імені, тож *велюхани* < ОН **Велюх* < ОН *Вель* < ОН *Велиславъ*, *Велемир* (Демчук: 68), *Велебор*, *Велемысл* (Пачичъ: 14), пор. ОН *Raduch* < ОН *Radoslav*, ОН *Boruch* < ОН *Boryslaw*, а також згрубілі форми власних імен *Артюх*, *Лаврух* тощо (Керста: 87–88).

Гарлани (1): (*Гарлани*, 1946, Тр, Почаївський р-н, Укр АТП: 578), можна пов'язувати з ОН **Гарлан*, що пох. від *гарлати*, *гарланити* < *горло* (ЕСУМ I: 568).

Дарабани (1): (*Дарабани*, 1946, Чрв, Хотинський р-н, Укр АТП: 645), пор. апелятив *дараб* „шматок, грудка, згусток” (ЕСУМ II: 12), *дараба* „пліт із сплавного лісу” (Гр I: 358), засвідчено й ОН *Дарабан*, *Дарабаи* (СП: 113).

Кривожани (1): (*Кривожаны*, 1661, Подільське воєводство, АЮЗР VII/2: 507), можливо, походить від ОН **Кривога*, утворення з суфіксом *-ог-* від прикметника *кривий*, пор. ОН *Кривоша* (Демчук: 121), ОН *Krzywosqd*, *Krivogořtan* (Malec: 92), ПН *Кривобок*, *Кривоніс* (СП: 193), ПН *Кривогуз*, *Криволаб*, *Криворяк* (Чучка: 304).

Курозвани (1): (*Курозвани*, 2001, Рв, Гощанський р-н, СГН Укр: 223), (*Курозвани*, 1946, Рв, Гощанський р-н, Укр АТП: 442), (*Курозваны*, 1888–1903, Гощанська волость, ОВЕ II: 698), (*Курозвани*, 1701, Луцька єпархія, АЮЗР I/4: 166), (*Kurozwanu*, 1639, в Гощі, AGZ X: 246), (*Kurozwanu*, 1545, з опису Луцького замку, ŽD VI: 36), від композитного імені ОН **Курозван*, пор. ОН *Кур*, *Курич*, *Курів*, *Курівський* (Бірыла: 23), ОН *Куръ*, *Курия*, *Куриянь* (Тупиков: 219–220), апелятив *кур/кура* „півень, курка” (ЕСУМ III: 150).

Мунтяни (1): (Мунтяни, 1946, Крв, Новгородківський р-н, Укр АТП: 309), від апелятива *мунтяни* „мешканці з гір, волохи”, з рум. *munteán* „горець, волох” (Фасмер III: 10), пор. також ПН *Мунтян, Мунтянов, Мунтяну* (СП: 242).

Палани (1): (*Палани*, 1765-1791, Луцький повіт, АЮЗР V/2/1: 528), можливо, від ОН **Пал, *Палан*, пор. ПН *Паланюк, Паланчук* (СП: 263), пов’язаного з дієсловом *палити, палати* „горіти”.

Перлікани (1): (*Перлікани*, 1946, Од, Чорнянський р-н, Укр АТП: 391), пов’язуємо з апелятивом *перлик* „рибальський пристрій, жердина, на якій є залізний молоток з діркою, ударяючи яким по каменю, виганяють рибу”, пор. пол. *perlik* „молоток для товчіння каменю”, чеськ. *perlík* „кувалда, молот” (ЕСУМ IV: 350-351), можливо, неправильний запис назви *Пелікани*.

Рипяни (1): (*Рупіану*, 1890, староство Турка, SORG: 623), (*Рипяни*, XVI ст., Самбірське староство, ЖІУР I: 233), можливо, *рипяни* „поселенці на березі” від апелятива *рипа* „вибоїна; високий стрімкий берег, урвище”, похідного від лат. *rīpa* „берег ріки” (ЕСУМ V: 79), пор. також апелятив *рип* „скрип”, засвідчено й ОН *Рура, Рурак, Риплюк* (Чучка: 484), ПН *Рупей, Рупель, Рупко* (СП: 301).

Стинани (1): (*Ступану*, 1521, на гостинцеві зі Стрия до Дрогобича, AGZ X: 20), від апелятива *стина* „літня вівчарня вполі”, запозиченого з рум. *stîna* „літня вівчарня вполі; загін для овець” (ЕСУМ V: 416), пор. також дієслово *стинати* „рубати, сікти” (ЕСУМ V: 702), зафіксовано і ПН *Стина, Стинський* (СП: 336), *Стинич* (Чучка: 535), можна виводити від жіночого імені *Стина*, тобто *Христина* (Трійняк: 402).

Салгани (1): (*Салгани*, 2001, Од, Білгород-Дністровський р-н, СГН Укр: 369), (*Салгани*, 1986, Од, Білгород-Дністровський р-н, Укр АТУ: 206), пов’язуємо з апелятивом *салга*, пор. староросійське *салга* „великий казан для виварювання солі (з морської води)”, в’ятське *сайга* (<**салга*) „швидка, метка, жвава людина”, які представляють праслов’янські архетипи **sъlga*, **sъlgъ* [2, 15], пор. ПН *Солганов* (СП: 330).

Сургани (1): (*Сургани*, 2001, Крв, Олександрійський р-н, СГН Укр: 425), (*Сургани*, 1946, Крв, Олександрійський р-н, Укр АТП: 313), засвідчено чоловіче християнське ім'я *Сур* (Трійняк: 353), ПН *Сура*, *Сурик*, *Сурич*, *Суркан* (СП: 339–340), пор. також апелятиви *сурганити* „прясти”, *сурганитися* „з трудом іти, їхати, плентатися”, *сурги* „борги” (ЕСУМ V: 479).

Фогани (1): (*Fogany*, 1890, староство Рава-Руська, SORG: 426); пор. ОН *Фуга*, апелятив *фуга* „щільний подовжений стик двох дощок” (Бірыла: 424), ПН *Фога*, *Фоганич* (Bogdan: 65); наявне запозичення *ф* – неслов'янська літера – свідчить, що це пізніше утворення.

Хлани, Хляни (1): (*Хлани*, 2001, Льв, Яворівський р-н, СГН Укр: 467), (*Хляни*, 1968, Льв, Яворівський р-н, ІМСУ Льв: 926), (*Chlany*, 1890, староство Яворів, SORG: 221), можливо, від апелятива *хлань* „безодня” (Он II: 340), менш імовірно, похідне від *охлянути* „ослабнути, виснажитися” (ЕСУМ IV: 240).

Чолгани (1): (*Чолгани*, 1931, Болехівський деканат, ЛШ: 17), (*Czołhany*, 1880, п-т Долина, SGKP I: 867), (*Чолканы*, 1766, Покуття, АЮЗР III/3: 754), (*Чолгани*, 1649, Жидачівський п-т, ЖІУР V: 271), (*Czolhany*, 1578, Львівська земля, Жидачівський п-т, *ŽD XVIII/L: 81*), (*Czolhany*, 1468, AGZ XV: 88), пов'язуємо з апелятивом *чолган*, поширеним у слов'янській топонімії, пор. гелонім *Човган*, урочище *Чолган*. В. П. Шульгач реконструює праслов'янський апелятив **čьlganь*, похідне на *-anь* від базових **čьlga/*čьlgь*, і.-є. *(s)kel-* „гнути, кривити”. Стосовно семантики прасл. **čьlganь* учений порівнює семантичну палітру прасл. **kьlganь*, пов'язаного з **čьlganь* на основі якісного чергування: укр. діал. *ковзан* „шматок криги або облитий водою й заморожений кізяк, на якому діти катаються з гори”, рос. діал. *калган*, *калган* „дерев'яна миска, чашка, тарілка”, блр. *калган* „дурень” [6, 67–68], пор. ПН *Чолкан* (СП: 386). С. О. Вербич зараховує ойконім *Чолгани* до родових назв [1, 21]. В основі таких назв, на думку мовознавця, лежить ім'я засновника того чи іншого роду: *Борсуки*, *Шпільки* тощо. Тож назву *Чолгани* пояснено на підставі дериваційної моделі „родова назва особи” – „назва поселення у формі множини” [1, 22]. С. О. Вербич убачає в основі ойконіма твірний антропонім

Чолган*, який з погляду морфологічної будови можна кваліфікувати як похідне із суфіксом *-ан* від дієслівної основи *чолгати* (čьlganь* < **čьlgati*) або як дериват від праформ **čьlga*/**čьlgь* із суфіксом *-ань* [1, 22]. П. П. Чучка говорить про закарпатське прізвище *Чолан*, яке виводить з апелятива *чолан* „чолій” та з прізвищ *Чол*, *Чола* [5, 59], пор. ПН *Човганин* (Чучка: 608).

Установити семантику основ таких ойконімів важко з огляду на відсутність історичних фіксацій для обґрунтування версій походжень назв, багатозначність їх мотивувальних слів, відсутність ойконіміїчних паралелей. У деяких розрядах онімів відображені досить давні стадії розвитку мови, внаслідок чого первісне значення їх основ розкривається лише через поглиблений аналіз, а часто і зовсім не з’ясовується [3, 113].

ЛІТЕРАТУРА

1. Вербич С. О. Українські власні особові назви з „непрозорою” мотивацією: структура, семантика, етимологія // Мовознавство. – 2004. – № 2-3. – С. 20–24.
2. Єфименко І. В. Праслов. **Sьlg-* / **sьlg-* у слов’янській онімній та апелятивній лексиці // Студії з ономастики та етимології. 2003 / Відп. ред. В. П. Шульгач. – К., 2003. – С. 14–22.
3. Суперанская А. В. Структура имени собственного (Фонология и морфология). – М., 1969.
4. Царалунга І.Б. Українські топоніми на *-ани* (*-яни*). – Хмельницький, 2007.
5. Чучка П. П. Проблеми етимологічної інтерпретації прізвищ українців // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. Част. І.– Тернопіль, 2003. – С. 55–62.
6. Шульгач В. П. Праслов’янський гідронімний фонд (Фрагмент реконструкції). – К., 1998.

СКОРочЕННЯ

- АЮЗР Архив Юго-Западной России, изд. Временною Комиссиею для разбора древних актов [...]. – Киев, 1859–1914. Ч. I–VIII.
- Бірыла Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. II: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. – Мінск, 1969.
- Гр Словарь української мови / Упор. Б. Грінченко. Т. I–IV. – К., 1907–1909.
- Демчук Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в українській антропонімії XIV–XVII ст. – К., 1988.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. – К., 1982–2006. Т. I–V.
- ЖІУР Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1895–1903. Т. I–VII.
- ІМСУ Льв Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. – К., 1968.
- Керста Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К., 1984.
- Кр Крикун М. Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII століття // Записки наукового товариства імені Т. Г. Шевченка. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2002. – Т. ССXLIII. – С. 374–521.
- Лаз Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Т. I–III. – К., 1888–1902.
- ЛШ Шематизм Львівської єпархії на рік 1931–1932.– Львів, 1931.
- ОВЕ Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Сост. Н. И. Теодорович. Т. I–V. – Почаев, 1888–1903.
- ОЛУ Описи Лівобережної України кінця XVIII–початку XIX ст. / Упор. Т. Б. Ананьєва. – К., 1997.
- Он Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч. 1–2.
- Фасмер Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1–4. – М., 2004.
- ОНСН Опис Новгородсіверського намісництва (1779–1781). – К., 1931.

- Пачичъ Имесловъ или рѣчникъ личны имена разны народа славенски скупіо Іоаннь Пачичъ. – У Будиму, 1828.
- Реєстр Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підг. до друку О. В. Тодійчук та ін. – К., 1995.
- СГН Укр Горпинич В. О. Словник географічних назв України. – К., 2001.
- Сл УМ Словник української мови XVI–XVII ст. Вип. 1–11. – Львів, 1994–2004.
- СП Словник прізвищ / Гол. ред. К. М. Лук'янюк. – Чернівці, 2002.
- Трійняк Трійняк І. І. Словник українських імен. – К., 2005.
- Тупиков Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имен. – СПб., 1903.
- Укр АТП Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1947.
- Укр АТУ Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 року. Українська РСР. – К., 1987.
- Фасмер Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1–4. – М., 2004.
- Чучка Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів, 2005.
- AGZ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1868–1935. Т. 1–25.
- Bogdan Bogdan F. Dictionary of Ukrainian Surnames in Canada. – Winnipeg, 1974.
- Malec Malec M. Budowa morfologiczna polskich złożonych imion osobowych. – Wrocław, 1971.
- MRPS Matricularum Regni Poloniae Summaria. Т. I–IV. – Varsoviae, 1905–1917.
- SGKP Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880–1902. – Т. I–XV.
- SORG Spezial orts repertorium von Galizien. – Wien, 1893.
- ŹD Źródła dziejowe. – Warszawa, 1876–1897. Т. I–XXII.

Скорочення назв областей

Крв	Кіровоградська	Рв	Рівненська
Лв	Львівська	Тр	Тернопільська
Од	Одеська	Чрв	Чернівецька

Інші скорочення

блр.	білоруський	пол.	польський
діал.	діалектний	пох.	походить
і.-є.	індоєвропейський	прасл.	праслов'янський
лат.	латинський	рос.	російський
НП	населений пункт	рум.	румунський
ОН	особова назва	ст.-укр.	староукраїнський
ПН	прізвищева назва	укр.	український
пор.	порівняйте	чеськ.	чеський